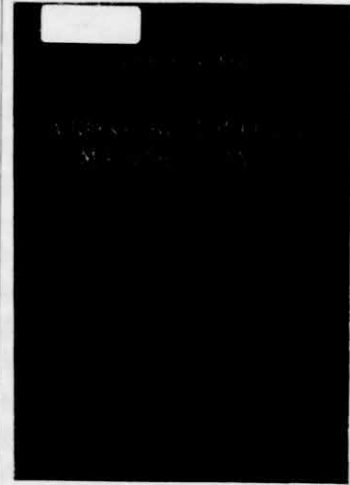

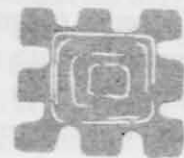
Tömör, tanulható alapszöveg könyvtörténeti tanfolyamokhoz

A szerző a felvilágosodás kori magyar irodalom- és sajtótörténet elismert kutatója. A (könyv)kereskedelem története első megközelítésben tartozhatna a gazdaságtörténet illetékességébe is. *Kókay György* számára azonban a könyv nemcsak árucikk, hanem méginkább és elsősorban műveltséghordozó tárgy, tehát szerinte a könyvforgalom története joggal írható meg a művelődéstörténet keretei között. A mű tágabb könyvtörténeti összefüggésbe helyezve kísérli meg áttekinteni a magyarországi könyvkereskedelem történetét a kezdetektől 1990-ig. A könyvkereskedelem nemzetközi kapcsolatait a történelemben egyebek mellett azért is hangsúlyozza, mert eredetileg nem a magyar olvasóközönségnek íródott. Első változata egy német nyelvű disszertáció volt, mely azután (a jelenleginél drágább, igényesebb technikai kivitelben) meg is jelent 1990-ben Wiesbadenben a Harrassowitz könyvkiadó egyes országok könyvkereskedelmének történetét bemutató sorozatában. A Balassi Kiadó kiváló érzékkel ismerte fel, hogy a külföldi szakemberek számára frott áttekintés magyar változata remek hézagpótló tankönyvként, kiindulási alapként szolgálhat a könyvkultúra bármely területével ismerkedő fiatalalok, felvételizők, könyvtárosok, antikváriusok számára. Ebben a sokáig elhanyagolt témában részletes kézikönyv megírásának még nem érkezett el az ideje. Ez talán évtizedeket is várthat magára, oly sok a tennivaló, a máig feltáratlan, kiadatlan vagy csak nem kellően elemzett levéltári forrás. Az újkori könyvkereskedelmi folyóiratok sincsenek alaposan feldolgozva. A nemzeti bibliográfia retrospektív ciklusaiban a megfelelő szintű leírás, illetve az adatok kiértékelése és összevetése természetszerűleg lassan halad. Könyvkereskedelem történeti vizsgálatának hazánkban nincs még kialakult módszertana. A kutatások mindenesetre folynak, sőt mintha újabb lendületet kapnának napjainkban.

Kókay György az eddigi szakirodalom legjavának kivonatát adja, ugyanakkor a részpublikációkból kevésbé látható folyamatokra, tendenciákra, csomópontokra is rámutat. A vitákat viszont nem ismerteti. A következő nagyobb korszakokra bontva adja elő a könyvkereskedelem magyarországi történetét: középkori kezdetek, a reneszánsz és a humanizmus, a reformáció kora (1526-1600), a barokk és az ellenreformáció kora (1600-1772), a felvilágosodás kora és a reformkor (1772-1848), a kapitalizmus kora (1849-1914), a két világháború közötti időszak (1914-1944), az államosított könyvnyomtatás négy évtizede (1949-1989). Mint látható ez a felosztás inkább megfelel az irodalomtörténeti, mint a könyvészeti, bibliográfiai korszakolásnak. A kutatók a jövőben napvilágra kerülő adatszoportok fényében nyilván megvitatják majd,

KÓKAY György
A könyvkereskedelem Magyarországon
/ Kókay György, - (Bp.) : Balassi, cop.
1997. - 134 p. ; 20 cm
ISBN 963-506-111 (javítan!!)

hogya a magyarországi könyvforgalom történetét érdemes-e az ittenitől eltérő vagy némileg módosított periodizációval kezelni.

Pannónia római kori feltételezhető könyvforgalmának nyomát is eltörölték a népvándorlás századai. Bár a vándorló magyarság már kapcsolatba került az írásbeliséggel, jelenlegi ismereteink szerint a magyar könyvkultúra a honfoglalás után, a kereszténység felvételével, az egyház- és államszervezéssel egyidőben veszi kezdetét. Már a téritéssel megindult egyfajta könyvbeáramlás az országba. A legkorábbi fennmaradt szertartáskönyvek tanúsága szerint a magyarországi szertartásrend a Rajna vidékéről, Lotharingiából származik. I. István törvényei a püspökök kötelességévé teszik, hogy ellássák szerkönyvekkel a falusi templomokat. Az ő származásuk, kapcsolataik határozzák meg a könyvimport forrását. A káptalani iskolák számára szükség volt elsősorban latin nyelvtankönyvekre, ilyenek francia területekről is érkeztek. Velencéből Gellért püspök hozhatott görög könyveket is. A XI. században a magyarországi kolostorok scriptoriumaiban megindult a másolótevékenység. Ehhez kölcsönözni kellett kódexeket. A kolostorok között gyakori lehetett a könyvajándékozás, de előfordult adás-vétel is. Később a kolostori másolóműhelyek világi megrendelésre is dolgoztak.

A könyv még kincset ért. Van példa arra, hogy egy kegyúr az általa elzalogosított kódexért két falu jövedelmével kénytelen kárpótolni az apátságot. A kancelláriai írásbeliség III. Béla uralkodása alatt lendül fel. Az uralkodó kíséretében, a kormányzati szerveknél, illetve később a városokban világi szakértelmiség is megjelenik, kik közül nem egy nyugati felsőfokú tanintézetekben szerzi műveltségét, és külföldről hoz be könyveket. A bencések mellett a betelepített francia ciszterciek és premontréiek, majd a ferencesek és domonkosok hozzák magukkal kódexeiket újonnan alapítandó kolostoraikba. Utóbbi rendeknél, főleg az apáca kolostorokban a XV. század vége felé terjed a magyar nyelvűség.

Sajnos középkori kódexeink mintegy 99%-a elpusztult, a használatban tönkrement, szétszóródott vagy odaveszett a XVI. század viharaiiban.

Zsigmond idején már érezhető a királyi udvarban az olasz humanizmus hatása. Mátyás és Beatrix országlása idején Buda művészeti központtá alakul saját másoló és könyvfestő műhellyel. A humanista főpapság és iskolázott könyvgyűjtő elit Itáliából szerezte be az illuminált, sokszor világi, antik tartalmú kódexeket. Mátyás évente sokezer aranyat költ könyvekre, beszerzői, *Taddeo Ugoletto*, majd *Bartolomeo della Fonte*, illetve *Moré János* Firenzéből és Bécsből gyarapítják a Corvin könyvtárat. Ebben a korban (1473 és 1480 között) kezdi meg működését két ősnymda Magyarországon. A könyv még drága luxuscikk, egy szűk eliten kívül alig van írástudó, fizetőképes kereslet, a nyomdászok nem tudnak megélni, nem akad önzetlen mecénás sem ahhoz, hogy a könyvnyomtatás már ekkor meggyökeresedhessen Magyarországon. Hunyadi Mátyás 1479. évi rendelete nyomán, mely a magyarországi egyházmegyék szerkönyveinek ki nyomtatását írja elő, európai színvonalú könyvkereskedelem bontakozik ki 1480 és 1526 között. Budán sorra telepednek le a német könyvkereskedők és kiadók: *Theobald Feger* (1484-1498), *Georgius Ruem* (1490-1493), *Johannes Paep* (1497-1511), *Urbanus Kaym* (1503-1519), *Mathias Milcher* (1510-1519), *Jacobus Schaller* (1512-1516), *Michael Prischwicz* (1523-1525). Elsősorban latin liturgikus könyveket, kisebbrészt tankönyveket és egyéb kiadványokat rendelnek meg főleg utánnomásban velencei, bécsi, krakkói, nürnbergi, brünni és más nyugati nyomdáknaál. Terjesztik külföldi kiadók bizományba átvett készleteit is. Mohács után Buda elveszíti vezető szerepét a hazai könyvkereskedelemben és soha többé nem nyeri vissza. A XVI. századról a legújabb kutatások eredményeit tükröző, statisztikákkal alátámasztott nyomdászattörténetet kapunk a kötetből. A középkortól a huszadik század közepéig a könyvkereskedelem különféle fog-

lalkozási ágakkal kapcsolódik össze. Árusítanak könyvet a nyomdászok vagy megbízottaik, könyvkötők, papírkereskedők, fűszerkereskedők, képrekeskedők, kegyesárusok, papok, maguk a szerzők, vándorkereskedők, vásárosok, házalók vagy a fejlettebb városokban letelepedett boltosok. A könyvkereskedelem csak a XVI. század utolsó harmadában kezd részben üzleti alapokra helyeződni, de a mecénási rendszer továbbra is túlnyomóan fennmarad. A reformáció, a humanizmus, az ellenreformáció terjesztésének eszköze a könyv. A felvidéki német bányavárosokban, valamint az északmagyarországi részben magyar lakosságú településeken az iskoláztatásnak köszönhetően szaporodó olvasóközönség lehetővé teszi, hogy önálló üzlettel rendelkező könyvkereskedők is megkezdhessék működésüket, kik azonban előbb-utóbb ki vannak téve zaklatásoknak a királyi Magyarország kormányzati hatóságai és a katolikus egyház részéről. A XVI. századból már két könyvkereskedői katalógus maradt fenn: *Dionysius Kramer* hagyatéki leltára (211 tétel Körmöcbányáról 1579-ből, Kókay ezt nem említi), valamint a már régebben publikált és elemzett jegyzék *Hans Gallen* nevével (604 tétel Kassáról 1583-ból). *Bornemisza Péter* humanista műveltségű protestáns prédikátor-nyomdász saját családi bizományosi hálózatot alakít ki művei terjesztésére. Nyugat-Dunántúlon a gyakori helyváltoztatásra kényszerülő vándornyomdász, *Manlius* a vásárokon árusítja kiadványait. A főúri udvarházak gyűjteményeibe különböző, nem kereskedelmi utakon (pl. vándordiákok, diplomaták közvetítésével) is érkeznek könyvek. Annak ellenére, hogy a XVI. században a hazai könyvtermés kétharmadát Erdély és a Tiszántúl adja, a könyvkereskedelem ezen a területen nem látszik túlzottan élénknek részben a privilégiumok, a külföldi könyvbehozatalt sújtó rendelkezések és a földrajzi elszigeteltség miatt sem.

A barokk korban megindult a főúri családok rekatolizása a jezsuiták tevékenységének eredménye-

képpen. A Felvidéken és a Dunántúlon visszaszorult a protestáns könyvkiadás és terjesztés. A katolikus ellenreformáció többnyire a kevésbé nyilvános, egyházon belüli könyvterjesztéssel élt, mely nem kedvezett a könyvkereskedelem fejlődésének. A XVII. században feltűnnek magyar könyvek külföldi aukciós katalógusokban. Cenzúrarendeletek és privilégiumok akadályozzák a könyvforgalmat a XVIII. század első felében. Sok a jogosulatlan utánnyomás. Megakadályozására az uralkodó kizárólagos szabadalmakat ad ki bizonyos kiadványtípusokra (pl. kalendáriumokra, címtárakra, tankönyvekre, országgyűlési iratokra) meghatározott időre. Mária Terézia 1775-ben kibocsátott rendelete csak a belföldi kiadványok utánnyomását tiltja meg, de ezt sem tartják be. 1710-ből származik a legkorábbi ismert magyarországi nyomtatott könyvárusi jegyzék, melyet a nagyszombati nyomda adott ki.

Zömmel hittudományi műveket, valamint tankönyveket tartalmaz, jobbára saját kiadásban, de akad benne más vállalat terméke is. A nagyszombati nyomda rendelkezett kiterjedt bizományosi hálózattal, csakúgy mint a protestáns debreceni nyomda is. A könyvkereskedelemmel is foglalkozó könyvkötők céhekbe tömörültek, szigorú felvételi szabállyal és kiváltságokkal rendelkeztek. 1755-ben a pesti tanács kikötötte, hogy valamennyi könyvkötő ugyanazon a helyen árusítson az egyenlő lehetőségek biztosítása érdekében. Ugyanakkor próbálták korlátozni a külföldi és hazai vándor kereskedők tevékenységét. Az első Pesten megtelepedő főállású könyvkereskedő *Gerhard Maus* 1749-ben, de nem kíséri anyagi siker, utolsó éveiben vállalatát eladja *Weigand*nak, ő maga pedig visszatér a könyvkötő tevékenységhez. A könyvgyűjtő magyar főnemesek külföldi könyvbeszerzőket alkalmaztak. *Ráday Gedeon* egyik könyvbeszerzője *Nagy Sámuel*, a református egyház bécsi ágense. *Széchenyi Ferenc* számára pedig *Hajnóczy* közvetítésével a *Wiener Zeitung* szerkesztője szerzi be a francia felvilágosodás szerzőinek olcsóbb utánnyomásait.

A felvilágosodás korának taglalásától kezdve a műben addig hangsúlyos nyomdatörténeti szál elvekonnyodik, helyette hiansúlyosabb az olvasástörténet, kiadástörténet. A felvilágosodás terjedésével sorra alakulnak a nagyobb városokban a kaszinók, olvasóegyletek, kölcsönkönyvtárak, és az olvasóközönység jelentős bővülésével számolhatunk. Az 1780-as évektől meghonosodik a prenumeráció, a folyóirat, majd a könyv előfizetési rendszer. 1772-ben uralkodói rendelet szabályozza a magyarországi könyvkereskedők működésének feltételeit, mely hat év tanulóidőt, négy év gyakorlatot, megfelelő nyelvtudást és alaptőkét ír elő. Az üzlet nyitását engedélyhez kötik. Idegen kereskedők csak a vásárok idején árusíthatnak. Antikváriusok csak régi, bekötött könyvekkel kereskedhetnek. A szerzők otthonukban árulhatják műveiket. A századforduló körül szigorodik a cenzúra, akit tiltott könyvek árusításán kapnak elveszítheti iparjogát. 1798-ban számos olvasókabinetet bezárnak, a következő évben pedig minden kölcsönkönyvtárat megszüntetnek, csak 1811-ben nyílnak meg újra néhány, de akkor is nyilvános olvasóterem nélkül. A XVIII. század végén a Felvidék, valamint az egyetemi várossá avanzsált Pest könyvkereskedelme indul fejlődésnek. (1821-ben Pest és Pozsony még kb. egy szinten van a könyvkereskedések számát illetően.) A pesti könyvkötők és kereskedők minden esetben igyekeznek megakadályozni újabb könyvárusok betelepítését. Az első nagyobb könyvkereskedő vállalat Pesten a hetvenes évektől Weigand és Köpff cége, kik más városokban is rendelkeznek fióküzlettel, és rendszeresen adnak ki nyomtatott katalógusokat készleteikről. A bécsi *Trattner János Tamás*nak csak a nyomdaalapítása jár sikerrel Pesten, könyvesboltja kudarc. Több vállalkozó hamar csődbe jut. A Kilián-féle cégnek sikerül hosszabban gyökeret eresztieni. Ők 1798-tól Schedius Lajos szerkesztésében német nyelvű jegyzéket jelentetnek meg a kereskedelmi forgalomba kerülő könyvekről. A könyvkereskedők gyakran kiadói tevékenységet is

folytatnak (mint Kiliánék), vagy olvasókabinetet, kölcsönkönyvtárat alapítanak (pl. *Institoris Gábor*, *Ivanics Zsigmond*, *Burián Pál*). Wigand Ottó 1827-ben Kassáról költözik Pestre, többek között az első magyar nyelvű lexikon fűződik a nevéhez. Tiltott könyvek kiadása miatt 1833-tól Lipcsében tudja csak folytatni tevékenységét, pesti üzletét sógorára, Heckenast Gusztávra hagyja, akinek cége 1840-ben egyesül Landerer Lajos nyomdaüzemével. A reformkorban Pest vezető szerephez jut a hazai könyvkereskedelemben. Az országos könyvforgalmat a lassú és drága közlekedés hátráltatja. 1850-ben még van néhány olyan megye az országban, ahol egyáltalán nincs könyvesbolt.

A szabadságharc alatt és után a hírlapkiadás és terjesztés rohamos fejlődése figyelhető meg. 1859-ben már 49 helyen 102 könyvkereskedő cég működik, ebből 21 fővárosi üzlet. A kiegyezés után a kiadók és nyomdák száma nő, a terjesztésben új formák kapnak lábra. Az 1872-es Ipartörvény felold minden céhes korlátozást a könyvkereskedelemben is. A példányszámok jelentősen növekednek, különösen a ponyva és naptárkiadások területén. Ez utóbbiakat fémjelzi *Bucsánszky Alajos* neve. A korszak tekintélyes kereskedői és kiadói *Emich Gusztáv*, *Lampel Róbert*, *Pfeiffer Ferdinánd*, *Ráth Mór*. A század utolsó harmadában már nagyvállalatok, az *Atheneum* (Emich cégét folytatja), a *Franklin Társulat* (Landerer és Heckenast utóda), a *Szent István Társulat*, a *Révai Testvérek Rt.*, a *Singer és Wolfner* árasztják el nagy példányszámú könyvsorozataikkal a piacot. Új terjesztési formák: a kolportázs és a részletüzlet. A banktőke érdekeltséget szerez a könyv- és hírlapkiadásban. Az első világháború előtt az utcán árusított ún. bulvársajtó hihetetlen példányszámokig szökken. De kelendőek az előfizetéses hetilapok is. A századfordulóra kialakul Budapesten a „tudományos” és a „modern” antikváriumok rendszere. 1878-ban megalakul a Magyar Könyvkereskedők Egylete (folyóiratuk a *Corvina* lesz), előzőleg pedig 1873-ban a budapesti könyv-

kereskedőegyesülete, a „Csak Szorosan”. A szerző ennél a korszaknál külön fejezetben tárgyalja a szerzői jog és honorárium alakulását, illetve a múlt századi magyar könyvkiadás nemzetközi kapcsolatait.

Az első világháború éveiben nem csökken a könyvek iránti igény. Az azt követő forradalmak idején megjelenik a radikális, majd a szocialista, és végül elsőprő példányszámban a kommunista propagandairódalom. A kommün alatt megszüntetik a sajtószabadságot, és államosítják a könyvkereskedelmet. A két világháború között visszaáll a magán könyvkereskedelem, a sajtószabadságot viszont korlátozzák. A megcsonkított országban is jelentős növekedést mutat összességében a könyvkiadás. A tudományos könyv- és folyóiratkiadás visszaszorul a háború előtti korszakhoz képest. Az antikváriátus virágkorát éli Budapesten. *Supka Géza* javaslatára 1929-től tartanak könyvnapokat, majd könyvhetet. Ez a sátoros utcai árusítással egybekötött könyvünnep máig folytatódó hagyomány és országszerte rendszeres propagandát kínál a magyar könyvkiadásnak és a szépirodalomnak. A huszadik századot jellemzi a különböző színű diktatúrák időnkénti szervezett könyvpusztítása is, mely elsősorban a kereskedelmi forgalomban lévő könyveket sújtja. Továbbá a megszálló német (és szovjet) csapatok ráérő idejükben könyvfosztogatással is foglalkoznak.

A második világháború után egy rövid, viszonylag demokratikus intermezzo után megindul az államosítás és a selejtlistázás. 1949-től a könyvkereskedelem a Belkereskedelmi Minisztérium felügyelete alá kerül. 1950-ben felosztatják a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületét, 1951-ben létrehozzák az Állami Könyvterjesztő Vállalatot. 1952-re teljes egészében felszámolják a magán könyvkereskedelmet Magyarországon. Az ÁKV bolthálózatot épít ki. Nem árusítanak már könyvet papírboltokban és vegyeskereskedésekben.

1954-ben létrejön a Kiadói Főigazgatóság a könyvkiadás és terjesztés irányítására. A hatvanas években a puha diktatúra keretei között rugalmasabbá válik a kiadáspolitika a pártállami preferenciák fenntartása mellett. Látványos számszerű eredmények születnek az államilag dotált könyvkiadásban és terjesztésben. 1969-ben megalakul a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete. 1972-től a fővárosi terjesztést az ÁKV végzi, a vidéki árusítás pedig a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat feladata. A könyvkiadás szakosított formában, különböző meghatározott profilú kiadóknál megy végbe. A kiadók saját könyvesbolttal és terjesztőhálózzal is rendelkeztek. A 80-as években a nem hivatásos kiadók száma is nő. Ugyanakkor a könyvvásárlás növekedése lassul, a könyvolvasásra szánt idő csökken, és ezzel együtt csökken a szépirodalmi műveltség szerepe. A nyolcvanas évek végére a politikai és erkölcsi tabuk fokozatosan ledőlnek. Az 1990-es év meghozza a teljes sajtószabadságot. Az állami könyvterjesztés ekkor azonban összeomlik, piaci viszonyok kezdenek érvényesülni a könyvkiadásban is. A mű alapján nagyjából így foglalható össze röviden a könyvkereskedelem története Magyarországon.

Lehetséges, hogy az egyes korszakok szakértői újabb eredményeik alapján találjanak a műben kiegészíteni, pontosítani, kivetni valót, vagy a tárgyalás szemléletmódján változtatnának. Mégis örömmel üdvözölhetjük ezt az úttörő kísérletet, tudván, hogy a majdani átfogó kézikönyv megírása nem lehet egyetlen ember feladata. Amíg a további hosszúságú kutatás és együttműködés gyümölcse beérik, vagy legalább egy felsőfokú tankönyv születik a témában, szükségessé válhat a jelenlegi mű következő kiadása az apró nyomdai elírások kijavításával, esetleg bővített terjedelemben, újabb adatokkal, névmutatóval, szemléltető ábrákkal kiegészítve.

Nagypál László